

**KASSEN IN DE OOST-
POLDER**
tegen beter weten in?

De nieuwsbrieven van 17 juni en 18 september 2004 gingen vooral over de problemen van lichtvervuiling en aspecten van werkgelegenheid.

In deze nieuwsbrief is informatie bijeengebracht met argumenten vanuit de economische hoek over de vraag hoe realistisch de plannen zijn.

Inleiding

In de Oostpolder, aan de andere kant van de Middendijk bij het Noord-Groningse Oudeschip, moet een glastuinbouwgebied komen van vier miljoen driehonderdvijftigduizend vierkante meter. Ongeveer de helft van dit oppervlak wordt bedekt met beton, staal en glas. De initiatiefnemers, de gemeente Eemsmond en de provincie Groningen, denken dat dit goed is voor de werkgelegenheid.

De Milieufederatie Groningen (MFG), de Stichting Natuur en Landschap Eemsmond (SNLE), de vereniging Op Goede Grond (OGG) en de Waddenvereniging vinden de plannen slecht voor natuur en landschap en zetten zich in voor het behoud daarvan. Ze doen dit ondermeer door het verzamelen en geven van informatie. Op hun websites, tijdens informatieavonden en door middel van het inspreken tijdens gemeenteraads- en commissievergaderingen. Op 22 april 2004 is een informatieve bijeenkomst georganiseerd waarop het enorme probleem van de lichtvervuiling zo vlak bij de Waddenzee duidelijk werd. Voorts is voor de vergadering van de commissie Economie en Mobiliteit van Provinciale Staten van Groningen op 22 september 2004 uitgebreid ingegaan op het aspect werkgelegenheid in de glastuinbouw. Citaten uit publicaties van de glastuinbouw-sector zelf toonden aan dat het aantal reguliere arbeidsplaatsen in de kassen achteruitgaat door schaalvergroting, automatisering en robotisering.

"De eerste kassen staan er in 2007", zegt burgemeester Renkema van Eemsmond in het Dagblad van het Noorden de dag voor kerst 2004. De genoemde organisaties denken dat dat nog maar de vraag is, mede op grond van argumenten uit economische hoek. Ze zijn bijeengebracht in deze nieuwsbrief, die dient ter informatie van iedereen die zich in welke hoedanigheid dan ook bezighoudt met deze kwestie.

Deze nieuwsbrief is een gezamenlijke uitgave van:

www.mfgroningen.nl , info@mfgroningen.nl

www.landschapeemsmond.nl

Vereniging Op Goede Grond

www.opgoedegrond.nl

Waddenvereniging

www.waddenvereniging.nl

Info@waddenvereniging.nl

Algemeen

Clustertheorie van Porter

In de moderne glastuinbouw kent de clustertheorie van Harvard-econoom Michael Porter veel aanhangers. Een 'cluster' is een geografische concentratie of verzameling van onderling samenhangende bedrijfstakken, organisaties en kennisinstellingen. Voor de glastuinbouw bijvoorbeeld de teelt, de oogst, veredeling, vermeerdering en andere toelevering, zakelijke en financiële dienstverlening, scholing, ontwikkeling en onderzoek (kennisinstellingen), gespecialiseerde logistiek en handel. De onderdelen van de cluster hebben overeenkomsten of ze vullen elkaar aan. Wielen hoeven niet steeds opnieuw te worden uitgevonden. Faciliteiten kunnen worden gedeeld. De investeringsdruk wordt lager.

Binnen de cluster zijn de relaties op het gebied van samenwerking en kennisuitwisseling doorslaggevend. Het feit dat je in elkaars nabijheid bent, houdt de lijnen kort en vergemakkelijkt het communiceren op informeel niveau. Het onderlinge vertrouwen groeit en wordt sterker. Zo kan een informatiestroom binnen de cluster ontstaan. Wat alle deelnemers aan de cluster bindt, is het streven naar innovatie. Innovatie verhoogt de productiviteit en versterkt de (internationale) concurrentiekracht. Ook overheden kunnen een bijdrage leveren aan een cluster om zo innovatieve ontwikkelingen mogelijk te maken.

Met andere woorden, clustering is een economische strategie die ervan uitgaat dat het geheel meer is dan de som van de delen. En dat 'meer' is de '*innovative capacity*'.

Praktijkvoorbeeld Zuid-Holland

De hiervoor grof geschetste strategie is gebaseerd op een theorie, die dagelijks in praktijk wordt gebracht. Het hele idee van de nationale kenniseconomie ademt Porter. Overigens, Porter noemt de glastuinbouwcluster de meest innovatieve sector van de Nederlandse economie. In 2001 heeft hij in opdracht van het ministerie van Economische zaken onderzoek gedaan naar de Nederlandse economie. De glastuinbouwcluster van de Glas-as is door Porter als case study gebruikt. De Glas-as loopt van het Westland via Pijnacker-Nootdorp en de B-driehoek (Berkel en Rodenrijs, Bleiswijk, Bergschenhoek) naar de Zuidplaspolder.

Kassen bij Rilland, 2.00 uur s'nachts

In Zuid-Holland is glastuinbouw een belangrijke economische factor. Zuid-Holland wil de glastuinbouw dan ook graag houden en op een hoger peil brengen. Voor het hervestigen van Westlandse wijkers wordt in de eerste plaats in de buurt gezocht. Dus in de B-driehoek, de Zuidplaspolder (waar 300 ha. wordt ingericht voor glastuinbouw), en op de Zuid-Hollandse eilanden. Zuid-Holland wil de cluster in tact houden, uitbreiden en innoveren.

De glastuinbouwcluster daar presenteert zich als lobbyplatform onder de naam Greenport Zuid-Holland. In dit platform zitten ondermeer handelsbedrijven, toeleveranciers, veilinghuizen; VNO-NCW West zit erin, de Rabobank, de WLTO; een hogeschool, de Kamer van Koophandel, het Praktijkonderzoek Plant en Omgeving PPO.

Verder neemt de Zuid-Hollandse glastuinbouwcluster deel aan de Kennisalliantie Zuid-Holland. Dat is een samenwerkingsverband tussen ondernemers, onderzoek, onderwijs en overheid. Innovatie is ook hier weer het sleutelwoord. Het doel van de kennisalliantie is het versterken van de regionale kenniseconomie. Andere deelnemers, of kennis-kolommen, zoals ze worden genoemd, zijn o.a. ICT & Telecom, Procesindustrie, Life-sciences, Scheepvaart, Transport en Logistiek.

Kortom, een Westlandse tuinder zal zich wel tien keer bedenken voor hij z'n succesvolle cluster verlaat. Wethouder Kuper van Emmen: "Het is niet het gebrek aan voorzieningen dat een ondernemer ervan weerhoudt naar onze regio te komen. Een tuinder wil de toren van Naaldwijk zien." Als meneer Kuper met die toren van Naaldwijk de Westlandse cluster bedoelt, zijn we het eens.

Een glastuinbouwcluster in Eemsmond?

Hierboven is een voorbeeld van een glastuinbouwcluster gegeven. Het mag duidelijk zijn: een cluster plant je niet ergens neer, een cluster onwikkelt zich. Dat kost tijd. Zelfs Emmen lijkt het maar niet te lukken om uit te groeien tot een volwaardige cluster. Toch wordt in Emmen en omgeving alles op alles gezet uit te groeien tot een gebied van 500 hectare netto-glas. Dat betekent dat in het totaal duizend hectaren daar bestemd zijn voor kassen. Niettemin, Emmen leurt nu al met goedkope kavels glastuinbouwgrond in Duitsland.

Emmen blijft, net als andere teeltgebieden buiten het Westland, afhankelijk van de logistieke faciliteiten aldaar. Aan de logistieke locatievoorwaarde voor clustering wordt in Emmen enigszins voldaan door de ligging bij de autosnelwegen A37/E-233 en de Duitse Noord-Zuidroute, de A31. De Duitse A31 vormt voor de glastuinbouw bij Emmen en omgeving de transportas naar markten in Noord-Duitsland en Scandinavië.

En laten die markten nu ook het afzetgebied moeten worden voor de Oostpolderse export. Maar de Oostpolder heeft het voordeel van de Eemshaven, proberen de plannenmakers nog. Eemshaven? Vervoer over zee van Noord-Groningen naar Noord-Duitsland en Scandinavië? Dat worden natuurlijk vrachtwagens. En tja, het duurt even voor je met je vrachtwagen via de N33 (tweebaans) en de A7 de Duitse A31 hebt bereikt.

Verbindingen met het Westland kunnen alleen via een tweebaansweg, de N46. In het advies over de glastuinbouw van de Raad voor het Landelijk Gebied (zie verderop)

staat dat 70%-80% van de afzet van glasgroente uit de teeltgebieden buiten het Westland afhankelijk is van het Westland.

De handel is namelijk niet in gelijke mate mee verplaatst. Wat de sierteelt betreft is dat overigens 80%-90%. De transportkosten die hiervan het gevolg zijn zullen dus moeten worden gecompenseerd. Bijvoorbeeld in lagere energie-, grond- en arbeidskosten. Dan is er het locatienadeel van het klimaat. Daarover een expert, Bas Meijndert. Meijndert heeft veertig jaar ervaring als teeltvoorlichter. In januari 2005 laat hij in het vakblad Oogst optekenen dat er bij de toewijzing van de nieuwe glastuinbouwgebieden te weinig rekening gehouden wordt met het klimaat. Zelfs in Nederland zijn er grote verschillen. De invloed van koele nachten in de zomer op de productie wordt sterk onderschat. Locaties als het Westland en Zeeland verdienen dan ook de voorkeur, aldus Meijndert.

Bovendien is daar het aantal uren volle zon hoger en dat scheelt 50 kWh per vierkante meter. Toch 2,5 miljoen kWh voor één tomatenkas van 5 hectare. Er zal in de Oostpolder dus behoorlijk gestookt moeten worden om dat verschil weg te werken. Dan de nabijheid van de energiecentrale in de Eemshaven. Die nabijheid zou volgens de initiatiefnemers voor dit kassengebied buitengewoon voordelig zijn. Overtollige warmte en vrijkomende kooldioxide (CO₂) zouden rechtstreeks ten goede kunnen komen aan de kasteelt. Dat valt nog te bezien. Volgens een Eneco-zegsman is transport van warmte vooralsnog niet rendabel. Verder moet de vrijkomende CO₂ gezuiverd worden van vooral stikstofoxiden, NO_x. Er moet een gegarandeerde, substantiële CO₂-afname van de kant van de tuinders zijn, wil de levering van gezuiverd CO₂ rendabel zijn. Zo'n garantie is moeilijk te geven. In de praktijk zorgen de tuinders voor hun eigen installaties voor warmte en gebruiken hun eigen uitlaatgassen voor de CO₂-bemesting, die een stuk zuiverder zijn dan die van de centrale. Waarmee dit locatievoordeel verdwijnt.

Is het dan niet mogelijk een ultra-modern kassencomplex met de nieuwste snufjes op het gebied van warmte- en koude-opslag neer te zetten? Met een dergelijke kas worden nu proeven gedaan in het project 'Gesloten Kas' ®. Helaas, dat zal niet gaan. We citeren de bedenkers van de 'Gesloten Kas'® : *Alleen in de Eemshaven, een gedeelte van de Achterhoek en Twente en in Zuid-Limburg is de bodemgesteldheid van dien aard dat er geen energie in de bodem kan worden opgeslagen.*

Kortom, de locatie is niet bijster aantrekkelijk voor een glasteler. Aan de locatievoorwaarden voor het doen ontstaan van een cluster beantwoordt de Oostpolder niet of nauwelijks.

Rijksbeleid

Herstructurering glastuinbouw en de Nota Ruimte

In januari 2000 is tussen het rijk en de Land- en Tuinbouw Organisatie LTO een herstructurering van de glastuinbouw in Nederland afgesproken. Oude en/of verspreid staande kassen zouden worden afgebroken, de ruimtedruk in de traditionele kassengebieden in het Westland zou worden verminderd. Tuinders zou de mogelijkheid geboden worden zich te vestigen in zogenaemde 'projectlocaties'.

Eemsmond zit er niet bij. In die locaties, tien in totaal, zou het gaan om grootschalige gebieden waarin de glastuinbouw wordt geconcentreerd. Er werd een subsidiepot van de plank gehaald en gevuld met twintig miljoen euro voor de ontwikkeling van de projectlocaties.

In de Nota Ruimte van het huidige kabinet zijn de tien locaties ook opgenomen. Voor de duidelijkheid, de Nota Ruimte vertolkt de visie en de beleidsvoornemens van de ministeries van Volksgezondheid, Ruimtelijke Ordening en Milieu, Economische Zaken, Verkeer en Waterstaat en Landbouw, Natuur en Voedselveiligheid. De Nota Ruimte kiest *'expliciet voor een ruimtelijk beleid dat bijdraagt aan de versterking van de internationale concurrentiepositie van Nederland'*. De rijkssteun moet dan ook worden ingezet voor de verdere ontwikkeling van wat al sterk is. Mainports als Rotterdam, Schiphol. En Greenports: Aalsmeer en omgeving, Westland/Oostland en Venlo.

Advies RLG

Inmiddels heeft minister Veerman van LNV de Raad voor het Landelijk Gebied (RLG) advies gevraagd over de glastuinbouw. De minister wil namelijk nog vóór de zomer komen met zijn visie op de toekomst van de landbouw. Herijking van de glastuinbouw op basis van evaluatie van de tien projectgebieden maakt daarvan deel uit. Volgens de RLG vraagt de minister de raad *'hem te informeren over de gewenste ontwikkelingen van de glastuinbouwketen in Nederland en over instrumenten om kennis en innovatie in deze sector verder te stimuleren. Met name vraagt hij de agrobiologie in het advies te betrekken en de knelpunten op dit vlak in kaart te brengen. Het betreft hier niet alleen de infrastructuur maar ook het samenbrengen van de diverse schakels in de keten of mogelijk zelfs het samenbrengen van meerdere sectoren in een agribusiness complex.'*

De RLG is heel duidelijk in zijn advies van 8 april 2005. Het rijk is goed bezig met zijn inzet voor de Greenports. Blijven steunen en ontwikkelen wat sterk is. 'Backing the winners', zou Michael Porter zeggen. Maar, zegt de raad, er zijn ook mogelijkheden voor de ontwikkeling van glastuinbouw op de Zuid-Hollandse eilanden, in West-Brabant, Zeeland, om Schiphol en in Zuidelijk Flevoland. Ook de Hoeksche Waard kan onder voorwaarden zoeklocatie zijn.

Al deze locaties hebben één ding gemeen en dat is dat ze naadloos aansluiten bij de Greenports Westland/Oostland en Aalsmeer en omgeving. Met andere woorden, versterking en vergroting van de glastuinbouwcluster in het westen wordt inzet van rijksbeleid.

Dan de tien projectlocaties, want daar had de minister ook om gevraagd. Welnu, dat zijn er nog zes: Grootslag, Bergerden, Luttelgeest, Berlikum, Emmen en IJsselmuiden. Die blijven gewoon bestaan, de afspraken van rijkswege worden netjes nagekomen. De verdere ontwikkeling is een zaak van de desbetreffende provincies en van de sector. Uitbreiding van het glasareaal in die provincies kan binnen of aansluitend op deze locaties plaatsvinden.

Dan nu de opdracht: zoek Eemsmond!

Glastuinbouw in Groningen

In de provincie Groningen zijn twee noemenswaardige glastuinbouwgebieden. Eén dat maar niet van de grond wil komen en één dat vergeten lijkt te worden.

Het eerste ligt bij Hoogezand-Sappemeer. De ligging aan de A-7 ten spijt, wil het maar niet vlotten met dit gebied. Wethouder Ten Wolde geeft in juli 2004 een verklaring. Het grote probleem is volgens hem dat men er nog niet in is geslaagd ook maar één nieuwe tuinder uit een ander deel van het land naar Sappemeer te krijgen. Hoe dat komt weten we inmiddels.

Het andere gebied is Zuidbroek. Door de provincie Groningen is € 11.000 uitgegeven voor onderzoek naar de kansen voor dit gebied. Conclusie vrij vertaald: er is een drietal bedrijven met perspectief, voor het overige zal er héél hard aan getrokken moeten worden om maar enigszins in de pas te kunnen lopen. En toen werd het stil. Niemand hoor je nog over Zuidbroek. De Stichting Acquisitie Glastuinbouw Noord-Nederland houdt zich wat Groningen betreft alleen bezig met Hoogezand-Sappemeer en met Eemsmond. Voor 'aanvullend onderzoek' met betrekking tot de ontwikkeling van de Oostpolderse kassen heeft de provincie €400.000 uitgetrokken.

Het is maar een suggestie, maar als de provincie Groningen verstandig is, zet ze alles op alles om Hoogezand-Sappemeer te ontwikkelen. Het gebied bij Zuidbroek wordt dan gereconstrueerd. De tuinders in kwestie verkassen naar Hoogezand-Sappemeer en worden hiervoor volledig gecompenseerd. Het lijkt de enige kans de al aanwezige glastuinbouw te redden en te ontwikkelen. Ga je als provincie door op de nu ingeslagen weg en richt je een derde gebied in, dan zet je een heilloze onderneming door. Dan geef je Zuidbroek op en je fnuikt iedere mogelijke ontwikkeling van Hoogezand-Sappemeer.

Voor het overige kan de provincie de functies wonen, recreatie en toerisme veel meer steunen. De functie wonen is voor het platteland een sociaal-economische drager van formaat. Recreatie en toerisme zijn ontwikkelingen met bewezen economisch perspectief. Landschap, natuur en milieu zijn eindproducten die geconsumeerd kunnen worden. Die kunnen bijdragen aan de welvaart. De provincie zou veel meer gebruik kunnen maken van het landschappelijk kapitaal, van de karakteristieken van de kustzone, van de ligging aan de Waddenzee. Ze moet dan wel stoppen met avonturen die dit alles in de waagschaal stellen en die tegelijkertijd de inwoners van deze provincie in financieel opzicht belasten met nutteloze uitgaven.

De Oostpolder bij Oudeschip

Glastuinbouw in Eemsmond

Alles wat hierboven staat, gaat ook over Eemsmond. Eemsmond, dat net een tuinder bij Zandweer toestemming heeft verleend voor de uitbreiding van zijn glasareaal. Op het moment dat deze nieuwsbrief uitgegeven wordt, is de ruwe versie van het milieueffectrapport klaar. De rapportage heeft de gemeentekas totnogtoe al ettelijke tienduizenden euro's lichter gemaakt. En dan te bedenken dat deze gemeente nooit één cent OZB zal vangen voor de kassen, omdat die immers zijn vrijgesteld van OZB. Als we ons realiseren dat het landschappelijk en natuurlijk kapitaal in Eemsmond alleen maar verspild wordt met een kassenzee, wat blijft er dan over? Een vorm van verstedelijking, een sturse in zichzelf gekeerde muur van glas. Van een open begin van het Hogeland naar een bijna autistisch landschap.

Nee, werpt Eemsmond tegen, werkgelegenheid!

Werkgelegenheid? In een kassengebied dat nooit kan uitgroeien tot een volwaardige cluster?

Of willen we echt alleen een paar gigantische kassen voor de contractteelt? Maar dan gelden alle hierboven genoemde locatiebeperkingen. Grote Westlandse tuinders zullen de cluster niet verlaten. Zeker nu de verdere groei en ontwikkeling ervan inzet wordt van rijksbeleid, zal verkassen naar de buitengewesten geen optie meer zijn.

Werkgelegenheid in de glastuinbouw

Landelijk

Omdat het streven naar werkgelegenheid natuurlijk volstrekt legitiem is, gaan we er hier wat dieper op in.

Om te beginnen een citaat van het Productschap Tuinbouw, begin april 2005:

'Als een werknemer met een vast dienstverband vertrekt bij een teelt- of handelsbedrijf in de tuinbouw komt daar vaak een tijdelijke of losse arbeidskracht voor terug.' Of datzelfde Productschap begin 2003: *'Veertig procent van de teelt- en handelsbedrijven in de tuinbouw verwacht dat de werkgelegenheid in deze sector over vijf jaar zal afnemen. Automatisering, mechanisatie en robotisering zijn volgens een deel van de ondernemers verantwoordelijk voor de daling van de menselijke arbeidsinzet.'*

Of de uitspraak van Prof. Dr. O. van Kooten, hoogleraar Tuinbouwproductieketens aan de WUR, tijdens zijn inaugurele rede op 20 jan. 2000:

'Door toedoen van de wetenschap is de tuinbouw dusdanig technologisch ontwikkeld dat er per hectare productieoppervlak steeds minder mensen nodig zijn. En die tendens zal voorlopig niet keren.'

Dan de visie van AVAG, platform toeleveranciers glastuinbouw. Een citaat uit *Innoveren in een glazen huis. Strategische verkenning in opdracht van de AVAG, platform toeleveranciers glastuinbouw*, uitgevoerd door Berenschot B.V., november 2004:

'De sector is onderweg naar de: gesloten-lichte-mensarme-groene-donkere-superkas' (p. 18) - en op p. 19 wordt het begrip 'mensarm' nader toegelicht:

'De trend van robotisering en mechanisering is ingezet: mobiele teeltsystemen, tomatenbladplukrobots, paprikabindrobots zijn actuele innovaties. Uit een oogpunt van reductie van loonkosten en toenemende Arbo-wetgeving gaan deze ontwikkelingen door'.z

En dat is allemaal heel logisch. Dat is nu innovatie.

Natuurlijk biedt de glastuinbouwsector werk. Primair en in de toeleverende sector. We moeten ons alleen niet rijk rekenen. Dat doen we wel als we de innovatieve ontwikkelingen buiten beschouwing laten.

Noord-Groningen met zijn zavelige kleigronden is een van de belangrijkste productiegebieden van poot aardappelen.

Noord-Nederland

We citeren uit de notitie van dr. D. Strijker, econoom aan de Rijksuniversiteit Groningen, over de werkgelegenheidseffecten van een glastuinbouwgebied in Eemsmond. De notitie is in november 2004 geschreven op verzoek van de Milieufederatie Groningen: *'Op het niveau van het Noorden zal het effect wellicht ook enigszins tegenvallen, omdat de te ontwikkelen locatie bijdraagt aan een verdere verboddeling van de glastuinbouw in Noord-Nederland. (...) De concurrentiepositie van die andere locaties komt daarmee enigszins (extra) onder druk. Kortom, de werkgelegenheidseffecten in de Noordelijke regio als geheel moeten hiervoor gecorrigeerd worden.'* Nader verklaard: *'Een extra locatie in Noord-Nederland verzwakt de noordelijke structuur. De bestaande complexen (Emmen, Zuidbroek, Sexbierum, Berlicum) zijn al aan de kleine kant. Alleen het gebied Emmen komt in de buurt van een volwaardige glastuinbouwagglomeratie, met toelevering, verwerking, technische bedrijven en kennisinstellingen. Als vulling van de locatie Eemshaven ten koste gaat van de mogelijke verdere groei van Emmen, en dat ligt voor de hand want er wordt in dezelfde vijver gevist, dan is er dus zeker geen sprake van 'versterking' (...) maar van verzwakking.'*

Provincie Groningen en gemeente Eemsmond

Over het jaar 2004 is de werkloosheid in de provincie Groningen met 0.1% gestegen ten opzichte van het jaar ervoor. In de gemeente Eemsmond daalde ze met 0.3%. De gemeente Menterwolde, waartoe Zuidbroek behoort, laat een stijging zien van 0.7%. In Hoogezand-Sappemeer was er een stijging van 2.7% en de vooruitzichten stemmen somber. Verder dreigt het ten koste van miljoenen opgezette glastuinbouwpark daar, als er niets gebeurt, een debacle te worden. Met andere woorden, ook de hiermee beoogde arbeidsplaatsen zullen dan geen werkelijkheid worden.

Het Eemsmondse gebied zou het derde glastuinbouwgebied in de provincie moeten worden..

Als we de opmerkingen van Strijker ('*verbrokkeling*'... '*verzwakking*'... '*vissen in dezelfde vijver*') in gedachten houden, wat betekent dat bij voorbaat al voor de concurrentiepositie van het toch al zwak staande Hoogezand-Sappemeer? En van Zuidbroek? De werkgelegenheidseffecten van de Oostpolderkassen op de werkgelegenheid in de hele provincie zullen toch echt in dat licht bekeken moeten worden.

Voorjaar in de Oostpolder

Grond

We eindigen met iets waarmee het allemaal hoort te beginnen: de grond. Grond die nodig is om daarop het beton voor de kassen te storten. Die grond is het eigendom van agrariërs. Akkerbouwers en een melkveehouder. Het is goeie grond. Jonge zavel. Veel te goed voor glastuinbouw. En dan, hoe komt iemand erbij dat een agrariër in deze tijd van schaalvergroting het zich kan veroorloven ook maar één hectare af te staan? Een onteigeningsprocedure kan wel drieëneuhalf jaar duren en is een kostbare aangelegenheid. Vooral wanneer de maatschappelijke noodzaak voor zo'n onteigening niet aan te tonen is.

Conclusie

Het doorzetten van de plannen voor een grootschalig kassengebied in de Oostpolder bij Oudeschip, is een vreugdeloze onderneming. Het druist in tegen alle economische wetmatigheden en ontwikkelingen en al helemaal tegen die in de glastuinbouw. Bovendien zijn de plannen voor Eemsmond slecht voor gevestigde glastuinbouw in Hoogezand-Sappemeer. De kansrijke recreatieve en toeristische ontwikkeling in Eemsmond en omgeving wordt gekortwiek. De plannen toch doorzetten is tegen beter weten in.